

УДК 330.341.4:338(477)

А. О. Крамаренко,

аспірант, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ СТРУКТУРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

У статті аналізуються процеси зміни технологічних укладів та проблеми, які постають перед країнами різного рівня розвитку, зокрема перед Україною. Показано, що структурна перебудова є засобом досягнення сучасного технологічного рівня розвитку і потребує істотних інвестиційних вкладень.

This article analyzes the processes of technology change and problems the countries with different levels of development, especially for Ukraine, faced. It is shown that restructuring is the means of achieving the modern technological level of development and requires significant investments.

Ключові слова: еволюція технологічних укладів, конкурентоспроможність національного продукту, структурна політика.

Key words: evolution of technology, competitiveness of national product, structural policy.

Сучасна кон'юнктура світового господарства є відображенням основних закономірностей функціонування економічної системи. Дані закономірності визначають рівень розвитку національної економіки та загальні тенденції динаміки системи господарювання. Серед числа економічних закономірностей ми зупинимо свою увагу на еволюції технологічних укладів та структурних зрушеннях, пов'язаних із нею. Відомо, що заміщення технологічних укладів відбувається періодично. Період домінування технологічного укладу співпадає із довжиною економічного циклу Кондратьєва. Процес заміщення укладів постає як технологічна революція, для якої характерними є падіння цін, обсягів виробництва, зайнятості. В цей час відбувається економічний спад. Можливості нового економічного зростання пов'язані із структурними зрушеннями в системі господарювання, тобто зі створенням умов для впровадження та ефективного використання у виробництві технологій нового укладу. Відбуваються зміни в організаційній, репродуктивній, галузевій структурах господарювання. Змінюється також територіальна структура світового господарства. Країни, що домінували на попередньому етапі розвитку, стикаються із проблемою знецінення капіталу та кваліфікації людей, які зайняті в галузях старого технологічного укладу. В цей час

країни, що встигли створити засади для формування виробничо-технологічних систем нового технологічного укладу, стають центрами тяжіння для капіталу, який вивільняється з застарілих виробництв [1]. Потік капіталовкладень, що спрямовується в дані країни, сприяє динамічному розвитку національного господарства та формуванню потужної і ефективної системи господарювання.

Таким чином, кожне заміщення домінуючого технологічного укладу супроводжується як серйозними зсувами в міжнародному поділі праці, так і оновленням складу провідних країн. Країни, в господарстві яких були вчасно створені сприятливі умови для оновлення технологій виробництва та розвитку прогресивних галузей економіки, які стають "локомотивами" глобального економічного розвитку і використовують пов'язані із цим переваги для економічного зростання в межах національної системи господарювання. Інші країни вимушені імітувати досягнення світових лідерів або взагалі користуватися досягнутими результатами, віддаючи натомість природні ресурси або дешеву робочу силу [1].

Сучасна територіальна структура світового господарства визначається розмаїттям сполучень зовнішніх та внутрішніх чинників економічного розвитку. Це розмаїття простягається від повної залежності країн Африки, в економіці

яких повністю домінує транснаціональний капітал, до потужних національних економічних систем Японії, Китаю, Індії, країн Європи та США, де економічна політика держави визначається інтересами національного капіталу та вітчизняних товаровиробників [1]. Створення потужної прогресивної системи національного господарства потребує від менш розвинутих країн додаткових зусиль із підвищення конкурентоспроможності галузей з високою доданою вартістю, що неможливо без відповідного державного стимулювання. З огляду на те, що сьогодні новий технологічний уклад знаходиться на початковій стадії розвитку, особливе значення має як своєчасна концентрація національних ресурсів у сфері становлення ключових виробництв нового укладу, так і відповідна реструктуризація економічних відносин, що дає можливість вириватися вперед в періоди заміщення домінуючих технологічних укладів.

З вищезазначеного витікає, що дослідження проблем і перспектив структурних деформацій національної економіки стають особливо актуальними. Зокрема, розробці питань даної проблематики присвятили свою увагу Ковтун О., Кравченко М., Райзберг Б., Федулова Л., Черной Я., Хазін М., Красильников О. та інші.

Перш за все, зупинимо увагу на історії розвитку вітчизняної економіки з середини 20 століття і до сьогодні та порівняємо з особливостями систем господарювання розвинутих країн, аби визначити нагальні суспільно-економічні проблеми. Отже, протягом 20 століття в межах національної стратегії економічного розвитку основний акцент робиться на галузях сфери "А", тобто прогресивними темпами йде будівництво та обладнання підприємств з виробництва засобів виробництва. Потужний ринок для цього також створює форсування розвитку військово-промислового комплексу. Якщо провести порівняльний аналіз відносно об'єктивних закономірностей економічної динаміки, то протягом кінця 19 — початку 20 століття даний тип розвитку є досить актуальним та об'єктивно зумовленим, але на початку 20 століття ключовим фактором прогресивного розвитку стає автомобілебудування і, таким чином, відбувається перехід до освоєння ринку споживчих товарів. Згадані тенденції досить кволо виражені в господарстві нашої держави навіть у середині 20 століття, що яскраво говорить про відхилення від актуальної траєкторії економічного розвитку. З середини 80-х років 20 століття в СРСР, до складу якого входила Україна, відбувається одночасне розширене відтворення трьох технологічних укладів. Внаслідок загальних ресурсних

обмежень це призвело до зниження темпів зростання кожного з них, а також до скорочення загальних темпів економічного зростання.

До кінця 80-х — початку 90-х років 20 століття сформувались передумови як для розпаду Радянського Союзу, так і для наступного відставання в рівні економічного розвитку для нових держав. Значне моральне та фізичне старіння основного капіталу більшості великих підприємств, розрив господарських зв'язків, розпад масштабного комплексу воєнної та важкої індустрії, що занепадають, незначний рівень розвитку невиробничої сфери та галузей легкої і харчової промисловості, забрудненість територій та виснаження крупних копалин, масштабне безробіття та відсутність фінансових ресурсів для відновлення економіки — ось далеко неповний перелік проблем, що виникли у незалежній Україні.

Відставання за рівнем економічного розвитку та необхідність створення актуальної технологічної структури потребує рішучих дій з боку держави. Форсована приватизація 90-х років 20 століття основним завданням мала формування стимулів інвестування та модернізації виробництва новими власниками, а також приваблення іноземних інвесторів. Розвиток виробництва, у свою чергу, мав сприяти зростанню зайнятості, доходів та загального достатку населення і суспільства загалом. Виконання даних завдань потребує значного накопиченого капіталу для переведення його на потреби реального інвестування. Початкове накопичення капіталу в пострадянських країнах відбувається вже на засадах сформованого індустріального комплексу і, на відміну від капіталістичних країн, здійснюється за рахунок розвитку тіньового сектора економіки. У зв'язку із цим проведення приватизації не досягає поставлених завдань, адже нові власники не є зацікавленими прогресивними інвесторами для національної економіки. З одного боку, економічна політика не сприяла акумуляції, мобілізації і навіть збереженню інвестиційних ресурсів, фактично розмивала економічну міць переважної більшості підприємств. З іншого боку, і їх керівники виявилися нездатними до активних рішучих дій в умовах ринку, що народжується, а приватизаційні процеси не забезпечили створення значного прошарку ефективних реальних власників засобів виробництва [3, с. 113].

При цьому галузеві деформації національної економіки тільки загострюються. В українській промисловості в цей період відбувається розширене відтворення носіїв другого укладу (виробництво коксу та металу, хімічна і нафтохімічна про-

мисловість). Якщо в 1991 році базові галузі (металургія, хімічна промисловість, енергетика, паливна промисловість) становили 25,6 % промислового виробництва, у 2000 році — 58 %. Частка машинобудування скоротилась з 30,7 % до 13,2 %, питома вага легкої промисловості — у 8 разів. У другій половині 90-х років 20 століття найглибший спад переживали галузі, які належать до секторів із високим рівнем переробки [3, с. 113].

Тим часом у 2000—2001 роках внаслідок зменшення можливостей отримання курсового прибутку у зв'язку зі стабілізацією курсу долара США відбувся вплив фінансів з валютного ринку на кредитний. Активна грошова політика дозволила збільшити обсяги банківського кредитування. Спостерігалось зростання обсягів короткострокових і довгострокових кредитів, наданих комерційними банками як в національній, так і в іноземній валюті. Обсяг кредитів, наданих комерційними банками в економіку, зріс на 45,3 %, у тому числі в національній валюті — на 51,0 % [3, с. 134].

Тим не менш потік банківських коштів спрямовується переважно в сферу нематеріального виробництва. В структурі іноземних інвестицій у 2001—2002 роках також перше місце упевнено посідають вкладення у внутрішню торгівлю та фінансову діяльність. На фоні падіння виробництва в реальному секторі економіки на перший план активно починає висуватись сфера послуг. Роздрібна торгівля, сфера грошового обігу стають перспективними і найбільш динамічно зростаючими галузями господарювання. Оскільки для відновлення виробництва потрібні значні кошти та довгі роки очікування можливого прибутку, значна частина інвестиційних ресурсів йде в сферу торгівлі, яка гарантує швидкий прибуток та високий рівень рентабельності. Наразі в структурі обсягів реалізованої продукції перші місця займають металургійне виробництво (20,2 %), добування металевих руд (5,2 %), виробництво продуктів нафтоперероблення (5,3 %), транспортних засобів та устаткування (4,6 %), але згідно даних, опублікованих на сайті Держкомстату України, найбільш рентабельними сферами діяльності у першому півріччі 2010 року залишаються торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (9,7 %), діяльність транспорту та зв'язку (9,0 %), освіта (7,9 %). В структурі сукупних витрат помітно зросли витрати на охорону здоров'я, транспорт, зв'язок, ресторани та готелі. Наприклад, питома вага витрат на транспорт збільшилась протягом 2003—2009 років від 3,0 до 3,8 %; на зв'язок, відповідно — від 1,5 до 2,5 %; на ресторани та готелі — від 1,1 до 2,5 % у

загальному обсязі витрат. Із даною динамікою узгоджуються зміни у структурі вартості основних засобів. Протягом 2000—2008 років стрімко зростає частка активів сфери транспорту і зв'язку — від 13,7 % до 38,4 % загальної вартості основних засобів України [2].

Підвищення питомої ваги сфери послуг в українській економіці можна інтерпретувати як ознаку наближення до рівня розвинутих країн з постіндустріальною економікою. На ділі ж дане структурне зрушення стало наслідком деіндустріалізації економіки та прискореного зростання торговельно-посередницької діяльності, а не випереджального розвитку освітніх, інформаційних та медичних послуг, що є характерним для розвинутих країн. У розвинутих країнах розвиток спекулятивного сектора спирається на стабільність і міць промисловості та сільського господарства. В Україні розвиток невиробничої сфери відбувається на засадах фізичного і морального старіння засобів виробництва, розладу господарських відносин та основних принципів господарювання як наслідок нерентабельної промисловості, що позбавлена державної підтримки та інвестиційних ресурсів для відновлення. Навіть в умовах значних прибутків у сфері торгівлі, припливу іноземних інвестицій реальний сектор не отримує потужного поштовху для розвитку, адже спекулятивний сектор капіталізує власні прибутки, що сприяє його подальшому саморозростанню. Відбуваються зрушення в структурі інвестицій, зумовлені зміною стереотипів мислення. Сучасний інвестор орієнтований на швидкі та великі гроші, а не на довгостроковий та стабільний дохід. Все це також сприяє розвитку невиробничої сфери на фоні депресивного стану реального сектора, що формує специфічну структуру економіки, властиву майже всім країнам із перехідною економікою.

Відомо, що в Україні досить тривалий час практично не проводилася стратегія оновлення технологій, незважаючи на її номінальне внесення до пріоритетів економічної стратегії [3, с. 113]. За даними комітету статистики України, протягом 1998—2008 років обсяги інвестицій в основний капітал щорічно зростають в середньому на 13,8 %. Із загальної кількості обстежених підприємств лише 21,1 % виробників промислової продукції повідомили про те, що планують протягом 2009—2011 років заміну існуючих технологій на передові. Основним фактором, що перешкоджав впровадженню передових технологій, є обмеженість фінансування, про що повідомили 44 % підприємств. При цьому обстеження техніко-технологічно-

го рівня виробництва за період 2005—2007 років показують, що тільки 45 % підприємств обробної промисловості застосовують технології, вік яких складає до 10 років, 37 % — від 11 до 30 років, 12,3 % підприємств — більше 31 року [2].

Таким чином, на момент глобальної кризи 2008 року, що позначила початок процесу заміщення технологічних укладів, особливості економічна кон'юнктура України — це експансія іноземного капіталу, який сприяє вирішенню внутрішніх проблем розвинутих держав; розширення внутрішнього ринку за рахунок даної експансії; колосальне зростання банківського сектора та сектора фінансових послуг; виснаження інвестиційних та виробничих ресурсів для розвитку індустріальної бази економічного зростання; стрімке зростання та розвиток торгівлі та сфери послуг. Все це посилює економічні проблеми та поглиблює дисбаланс між виробничою та невиробничою сферами економіки.

Наразі в межах світового господарства починається процес падіння прибутковості установлених виробництв технологічного укладу, що домінує в економіках розвинутих країн. Падіння прибутковості, в свою чергу, призводить до зменшення інвестицій в галузі ядра укладу. Підвищується інвестиційна привабливість нових сфер господарювання, які, за прогнозами, стануть найбільш прибутковими і динамічно зростаючими на під час наступної фази економічного зростання. Таким чином, сьогодні формуються ключові напрями економічного зростання у довгостроковій перспективі. Їх своєчасний розвиток формує засади для створення потужної національної системи господарювання в країнах, що є менш розвинутими порівняно з країнами Західної Європи та США.

Сучасне економічне зростання знаходиться під впливом науково-технічного прогресу та інтелектуалізації основних чинників виробництва. Зокрема, на частку нових знань, що втілені у технологіях, обладнанні, освіті кадрів, організації виробництва, в розвинутих країнах припадає від 75 до 80 % приросту ВВП [1]. У США протягом 1993—2003 років на перший план у розрізі галузевої структури основних фондів впевнено висуваються такі сфери діяльності, як виробництво комп'ютерів і комп'ютерного забезпечення, страхування, банківська справа, консультаційні послуги. Дані галузі входять до ядра четвертого технологічного укладу. На сьогоднішній день вже п'ятий технологічний уклад перебуває в ембріональній фазі розвитку. На думку видатного російського економіста С. Ю. Глазьева, найбільш перспективними

галузями діяльності, що сформують ядро п'ятого технологічного укладу, стануть наступні: наноелектроніка, молекулярна та нанофотоніка, наноматеріали, нанобіотехнології, нанобудівництво. Провідними також залишаться електронна, атомна та електротехнічна промисловість; інформаційно-комунікаційний сектор, станко-, судо-, авто- і приладобудування; фармацевтична промисловість; сонячна енергетика; ракетно-космічна промисловість; авіабудування; клітинна медицина; будівництво; хіміко-металургійний комплекс [1].

Згідно тенденцій економічного розвитку та прогнозованої динаміки структури господарювання, національними конкурентними перевагами в межах наступного технологічного укладу стануть розвинуті сфери науки, освіти та охорони здоров'я, доступність і наповнення інформаційного середовища, умови для розкриття творчих можливостей особистості, чистота навколишнього середовища тощо. Усі зазначені домінуючі майбутнього зростання мають безпосереднє відношення до людського та природного факторів виробництва. Природний і людський фактор, таким чином, поступово посилюють свій вплив на економічну динаміку. Людський фактор набуває нових рис, адже умовою переходу до стадії інтенсивного зростання є створення необхідної технологічної бази для розкриття нового виробничого ресурсу, яким стають знання. Розширене відтворення знань сприяє економії виробничих ресурсів, раціоналізації господарських відносин. Даний процес, в свою чергу, залежить від якості медичного обслуговування та екологічної безпеки. Отже, посилюється вплив природничого фактора на перебіг економічних процесів, виходить на поверхню нерозривний зв'язок людини і природи. Гармонійне поєднання та раціональне використання зазначених економічних ресурсів є загальним завданням державної політики, що спрямована на скорочення безробіття, зростання виробництва та підвищення рівня життя населення.

Оскільки знання є головним чинником економічного зростання в межах наступного технологічного укладу, то створення організаційних засад та галузевої структури, що відповідають актуальним тенденціям, є головними напрямками економічної діяльності. Отже, наразі в умовах наближення технологічної революції, за допомогою якої здійснюється перехід від четвертого до п'ятого технологічного укладу, виникає потреба у створенні необхідної економічної кон'юнктури для здійснення даного переходу. Правильно сплановані та втілені у жит-

тя структурні перетворення в національній економіці стають ключем до бурхливого економічного зростання протягом наступної довгої хвилі. Невідповідність української кон'юнктури прогресивним світовим тенденціям актуалізує питання вибору перспективних напрямів розвитку та відповідної структурної політики.

На засадах проаналізованих проблем та особливостей господарської структури української економіки робимо наступні висновки. По-перше, згідно наявної ресурсної бази, сучасної та перспективної галузевої структури акцент на розвитку сільського господарства все більше відповідає як новітнім тенденціям світового економічного розвитку, так і особливостям виробничого потенціалу України. Такі його особливості, як екологічність, інноваційність, наближення до природи та до безвідходних технологій, цілком відповідають актуальним напрямам розвитку майбутнього. Доцільно згадати тут і про потужний енергетичний потенціал нашої держави в розрізі перспектив застосування альтернативних джерел енергії для виробництва суспільних благ, адже тенденції енергозбереження та впровадження замкненого циклу виробництва продовжують набирати обертів. На наш погляд, вони залишаться не тільки цілком актуальними в майбутньому, а й, можливо, сформують ядро нового технологічного укладу, тобто стануть ключем для прогресивного розвитку суспільства.

По-друге, обраним напрямом суспільного розвитку повинні відповідати певні заходи, що спрямовані на підвищення конкурентоспроможності національного продукту, вирощування власних підприємств-лідерів. Секрет будь-якого "економічного дива" криється не тільки у правильному виборі, а й реалізації пріоритетів розвитку. З метою досягнення довгострокового економічного зростання повинна бути вирішена, перш за все, проблема нестачі "довгих" фінансових інструментів для модернізації промисловості. За даними української статистики, більшість підприємств не мають достатніх інвестиційних ресурсів для оновлення основного капіталу. Важливою в даних умовах є участь державних фінансових інститутів, що здатні довгий час здійснювати неприбуткові інвестиції. Зазначимо також, що провідну роль у межах наступного укладу грають освіта, наука та медицина, які є суспільними благами. Розвиток цих сфер діяльності знаходиться цілком в компетенції державної влади. Таким чином, ступінь державного впливу в Україні і в світі об'єктивно потрібно підвищувати, а це, в свою чергу, і є актуальним напрямом структурних перетворень.

По-третє, підвищення ролі держави в економіці повинно спиратись на ефективну структурну політику, яка захищає внутрішній ринок, стимулює розвиток експортних та імпортозамінних виробництв, створює сприятливий інвестиційний клімат. Останній, зокрема, зумовлює технологічне оновлення підприємств, яке покращує споживчі якості продукції, сприяє зростанню обсягів виробництва та зайнятості. Зазначимо, проте, що приваблення іноземного капіталу повинне відбуватись на принципах міжнародної кооперації, національного контролю та поєднуватись із захистом внутрішнього ринку.

Нарешті, в умовах недостатнього розвитку в Україні галузей із високим ступенем переробки, а також галузей з виробництва споживчих товарів, що складають основу третього і четвертого технологічних укладів, необхідно приділяти особливу увагу створенню потужного комплексу обробної промисловості. Саме видобувна галузь та обробна промисловість створюють засади для посиленого розвитку нематеріального сектора. Домінування ж нематеріальної сфери виробництва, як вже зазначалося, визначає перспективи економічного зростання на наступні півстоліття. Таким чином, рецепт прогресивного розвитку національного господарства передбачає підвищення державного впливу та державну політику структурних перетворень. Зокрема, зміну галузевої структури, збільшення ролі нематеріального сектора на засадах потужного промислового виробництва, оновлення технологічної бази згідно ключових технологій майбутнього укладу. Основою структурних зрушень є ефективна інвестиційна політика, що захищає внутрішній ринок та сприяє формуванню конкурентних переваг на міжнародному ринку. Послідовна та продумана реалізація даних заходів, на наш погляд, створює нові можливості економічного зростання для національної економіки в ході технологічної еволюції і циклічного розвитку світового господарства.

Література:

1. Глазьев С.Ю. Мировой экономический кризис как процесс замещения доминирующих технологических укладов / С.Ю. Глазьев [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.glazev.ru/edinom/97/>
 2. Держкомстат України [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>
 3. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: наукова монографія. — К.: НІСД, 2003. — 368 с.
- Стаття надійшла до редакції 19.01.2011 р.*